

## АНТРОПОЛОГІЧНА СИМВОЛІКА У ТВОРЧОСТІ І. ГАЛЯТОВСЬКОГО

Дослідники української культури дедалі частіше цікавляться традицією бароко, одним із найяскравіших виявів якої була проповідницька проза другої половини XVII ст. Відповідаючи західноєвропейським зразкам, вона була водночас глибоко національною. Це й спонукає нас звернутися до творчості І. Галятовського — видатного представника культури українського бароко, ректора Києво-Могилянської колегії в 1657—1659 рр. і архімандрита Чернігівського Єлецького монастиря у 1669—1680 рр. Відомо, що він — автор єдиного в Україні XVII ст. посібника з гомілетики — тобто методики складання церковної проповіді. Посібник уперше побачив світ 1659 р. під назвою «Наука, або способ зложення казання», як додаток до збірника проповідей «Ключ розуміння». «Наука» переконує, що церковна проповідь другої половини XVII ст. в Україні співмірна із нормами європейської культури, за що й отримала згодом назву латино-польської. За характером вона схоластична, бо являє собою процедуру тлумачення відомого тексту, переважно Біблії.

Схоластичні прийоми значно спрощували сприйняття слухачами релігійного тексту, чому сприяло також надзвичайне насичення проповіді символами. Символізм був художнім засобом, виражальним началом, суттєвою особливістю мислення культури бароко. Як загальноєвропейський художній стиль, бароко включало досвід античної та середньовічно-християнської символізації.

Багатство символів властиве творчій спадщині І. Галятовського. Автор «Науки» радить священникам будувати проповідь на порівнянні, метафорі або алегорії. «...Можеш, — пише мислитель, — екзордум зробити з якоїсь подібності або з прикладу... Конклюдзію теж можеш зробити з подібності якоїсь. Така конклюдзія є в першій моїй проповіді на Стрітіння Господнє, яка починається: Бог є подібний до дзеркала...»<sup>1</sup> Передусім Галятовський пропонує будувати проповідь за латинським схоластичним зразком, тобто обираючи формально-логічний метод конструювання тексту. Але й тут він зосереджує увагу на символах, що є своєрідними поєднуючими ланками логічних міркувань. Приміром, «Казання друге на преподобного отця нашого Онуфрія Великого» автор будує за такою схемою, що зображує святого Онуфрія рівним кожному із «семи чудес світу».<sup>2</sup> Вони у проповіді виконують роль символів, узагальнюючих благочинства святого.

Загалом, чільне місце у творах Галятовського займає антропологічна символіка, яку можна класифікувати за тематикою та за походженням. За тематикою виразно постають символи християнського світорозуміння і позацерковні символи, що позначають людину в суспільних відносинах, в тому числі символи, що пов'язані з природою, але вживаються і при тлумаченні людини. За походженням у символічному ряду Галятовського вирізняються: символи, що беруть початок з античної міфології; символи, запозичені з середньовічної християнської догматики, символи, почерпнуті з місцевих, тобто українських, язичницьких джерел.

Тематично найбільше антропологічних символів мають мету тлумачення Бога, Ісуса, інших героїв християнської літератури. Здається,

найбільше символів Галятовський використовує для змалювання Божої Матері, Вшанування Богородиці було суттєвою рисою релігійно-моральних настроїв, що панували у ті часи серед поляків та українців. Як писав М. Сумцов, це явище було «...вполне средневековое по духу и внешней форме... весьма отличительно от того смиренного и безискусственного почитания, которое воздавали ей в Московском государстве».<sup>3</sup>

Особливе завзяття Галятовський виявляє, змальовуючи безгріховне зачаття Богородиці. Тут він порівнює її з «кием Аароновим», що, сухий, дивним чином завітнув і плід народив; із горою, від якої «без рук» було одято камінь, що покрушив болвана, з різних металів злитого.<sup>4</sup> Камінь означав тут Христа, якого народила Богородиця без мужа («без рук»), а «болван» символізував світ, зовні гарний, що світиться золотом і сріблом, а зсередини виявляється порожнім. Автор порівнює чисте зачаття Богородиці із «церквою Соломоною, яку, коли будовано, ані молотом, ані сокирою, ані жодним начинням не калатано, не чути там було жодного стуку і жодного калатання».<sup>5</sup>

Цікавим є те, що письменник при зображенні християнських персонажів використовує символи, у яких проявляються форми українського язичництва. Таким чином побудоване порівняння Пречистої Диви з брамою, крізь яку Христос прийшов з неба на землю, або з «землею чистою, не проклятою», з якої було зроблено ще старого Адама.<sup>6</sup> Бог як батько Христа теж «чистий», як вогонь: «Огнем є Бог... Вогонь відрізняє одні речі від інших, одних спалює, інших не чіпає, в печі Вавилонській не спалив Вогонь трьох немовлят вірних, а навколо печі далеко спалив невірних поган, коли світ буде чиститися вогнем перед страшним судом, на той час грішних лише людей, неприятелів Божих, вогонь спалить, а справедливих не доторкнеться».<sup>7</sup> Подібні символи засвідчують, що Галятовський при посиленні на біблійні сюжети все ж не відходить від язичницьких мотивів, які глибоко вкорінені в українській культурі. Зображуючи героїв церкви, спираючись на символи української міфології, автор робить їх зрозумілішими для пересічного слухача. Пізніше церковні діячі догматично докоряли йому за цю особливість письма. На думку І. Огієнка, приміром, тлумачення Галятовським біблійних текстів «...очень часто... неприличны в отношении к Богу и святым».<sup>8</sup>

Автор «Ключа розуміння» порівнює Христа, наприклад, з левом, який три дні і три ночі спить, а потім прокидається. Подібно й Христос постав із мертвих на третій день.<sup>9</sup> Взагалі Христос, як і Богородиця, для Галятовського — частина таємниць природи, сфера містерій. Народженню Сина Божого письменник надає позахристиянського, космічного значення. «Христос, — пише він, — король всього світу, вчинив собі містерійне) небо Емпірейське з Пречистої Диви, бо в її животі знаходився, як у небі Емпірейському».<sup>10</sup>

Часті порівняння християнських персонажів із предметами матеріального світу. Необхідність єдності трьох іпостасей Бога Галятовський пояснює так: «Вервь (шнур) треплетенный не скоро расторгнется».<sup>11</sup> А святого Іоанна Богослова письменник порівнює з годинником.<sup>12</sup>

Виразно постає у «Ключі розуміння» й друга тематична група символів — тих, що пов'язані з людиною. Особливі акценти робляться на ставленні людини до Бога. Одним з найяскравіших символів, що використовує Галятовський для означення земного буття, є символ моря. Зокрема він пояснює: «Морем мідяним і світ називається, бо мідь тверда, нелегко ламається і кришиться»<sup>13</sup>; «морем скляним світ називається, бо скло слабке, легко і швидко ламається, псується, змінюється»<sup>14</sup>; «світ є морем червоним, бо на світі знайдуться війни між людьми, вбивства, тиранія, де кров людська щедро розливається і від тієї крові світ уже

став морем червоним»<sup>15</sup>; «світ є морем мертвим, бо на світі багато людей грішних, тіло яких живе і здорове, але душі їх через гріх мертві».<sup>16</sup>

Люди, що перебувають у морі-миру, за Галятовським, можуть опинитися «у сітях» багатства, гріхів, вічних мук пекельних.<sup>17</sup> З Біблії запозичений символ життя людського як бігу: «Не без таємниці апостол Павло життя людське бігом називає... Бо люди на світі більш нічого не чинять, тільки біжать до смерті, як до наміченої межі, якої жодна людина не може переступити... Ще й через те життя наше бігом називається, бо прудко, як біг, минає, і не повинна людина обіцяти собі довгих літ, мав швидко смерті сподіватися».<sup>18</sup> Часом Галятовський вживає символ вітру: «Вітром називається життя наше теперішнє дочасне» та «слава порожня».<sup>19</sup>

Багатий символічний матеріал знаходимо у Галятовського на означення стосунків людини із Богом. Людина, за Галятовським, — стріла, випущена з Божого лука: «назви в екзордіумі людину стрілою, яку Бог із всесильності своєї, як з луку, на світ випускає і до неба скеровує... Але часто та стріла летить до пекла, якщо людина погано живе на світі».<sup>20</sup>

Справді, людина для Галятовського — це далеко не титан, вона залежить від провидіння Божого, проте має право обирати між добрими й злими вчинками. Саме право людини обирати і надихає письменника детально зупинятися на сучасних йому українських реаліях. Безпідставно докоряють Галятовському за нібито його відірваність від тогочасних проблем суспільства. Письменнику болять і події Руїни («війни домашньої»), і негаразди побуту (пияцтво, розпуста, лінощі, розкоші та злидні).

Тож найбільшими чеснотами людини Галятовський вважав дотримання православної віри, милосердя, допомогу убогим, пожертви на церкву, шпиталі, гостинність, викуп невільників, покірність, побожність, очищення сповіддю, дотримання постів, заступництво за церкву Божу, за Вітчизну і велику задля них працю.

#### Джерела та література:

1. Галятовський І. Ключ розуміння. — Львів, 1665. — Арк. 514.
2. Там само. — Арк. 472 зв.
3. Сумцов Н. Ф. Иоанникий Галятовский (К истории южно-русской литературы XVII века) // Киевская старина. — 1884. — Т. VIII. — С. 75.
4. Галятовський І. Вказана праця. — Арк. 271.
5. Там само. — Арк. 272 зв.
6. Там само. — Арк. 272.
7. Там само. — Арк. 281—281 зв.
8. Огиенко И. И. Проповеди Иоанникия Галятовского, южно-русского проповедника XVII-го века. — Харьков, 1913. — С. 14.
9. Галятовський І. Вказана праця. — Арк. 402.
10. Там само. — Арк. 331.
11. Там само. — Арк. 194.
12. Там само. — Арк. 215 зв.
13. Там само. — Арк. 8 зв.
14. Там само. — Арк. 9 зв.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само. — Арк. 10.
18. Там само. — Арк. 251.
19. Там само. — Арк. 284 зв. — 285.
20. Там само. — Арк. 522 зв.